

Przegląd Prawno-Ekonomiczny

REVIEW OF LAW, BUSINESS & ECONOMICS

styczeń-luty-marzec

Nr 46
(1/2019)

WYDZIAŁ ZAMIEJSKOWY
PRAWA I NAUK
O SPOŁECZEŃSTWIE | **KUL**

WYDAWCA

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II | Wydział Zamiejscowy Prawa i Nauk o Społeczeństwie
w Stalowej Woli

ADRES REDAKCJI

Redakcja „Przeglądu Prawno-Ekonomicznego” | 37-450 Stalowa Wola, ul. Ofiar Katynia 6a |
e-mail: ppe@kul.pl

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

dr Artur Lis – redaktor naczelny (editor-in-chief) | dr David W. Lutz (Holy Cross College w Notre Dame, USA) | dr Dariusz Żak – zastępcy redaktora naczelnego (associate editors) | dr hab. Grzegorz Wolak – sekretarz redakcji (administrative editor) | dr hab. Piotr T. Nowakowski – redaktor ds. międzynarodowych (international editor) | dr hab. Filip Ciepły, dr Isaac Desta (Holy Cross College w Notre Dame, USA), dr Dorota Tokarska, dr Dominik Tyrawa, dr Timothy Wright (Holy Cross College w Notre Dame, USA) – redaktorzy tematyczni (subject editors) | dr Piotr Pomorski – redaktor statystyczny (statistical editor) | mgr Agnieszka Lis – redaktor językowy polskojęzyczny (Polish-language editor) | mgr Tomasz Deptuła (USA) – redaktor językowy anglojęzyczny (English-language editor) | prof. dr hab. Nikolaï Gołowaty (UKRAINA) – redaktor językowy rosyjskojęzyczny | dr Judyta Przyłuska-Schmitt – redaktor konsultant (consulting editor) | mgr Rafał Podlesny – redaktor techniczny (layout editor)

RADA NAUKOWA

ks. prof. dr hab. Antoni DĘBIŃSKI (Rektor KUL Lublin) | prof. dr hab. Thomas BURZYCKI (Holy Cross College w Notre Dame, USA) | prof. dr hab. Wiktor CZEPURKO (Ukraina) | dr hab. Leszek CWIKAŁA (KUL Stalowa Wola) | prof. dr hab. Czesław DEPTUŁA (KUL Lublin) | dr hab. Marzena DYJAKOWSKA (KUL Lublin) | abp. prof. dr hab. Andrzej DZIĘGA (Szczecin) | dr hab. Krzysztof GRZEGORCZYK (Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza w Sandomierzu) | nadkom. dr Dominik HRYSZKIEWICZ (Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie) | prof. dr hab. Aleks JUDASZEW (Interregional Academy of Personnel Management, Ukraina) | prof. dr hab. Marian KOZACZKA (KUL Stalowa Wola) | prof. dr hab. Andrzej KUCZUMOW (KUL Stalowa Wola) | prof. dr hab. Pantelis KYRMIZOGLU (Alexander TEI of Thessaloniki, Greece) | dr hab. Antoni MAGDOŃ (KUL Stalowa Wola) | ks. prof. dr hab. Henryk MISZTAŁ (KUL Lublin) | prof. dr hab. Wojciech NASIEROWSKI (University of New Brunswick) | prof. dr hab. Jurij PACZKOWSKI (Ukraina) | prof. dr hab. Pylyp PYLYPENKO (Ukraina) | prof. dr hab. Anton STASCH (European Academy of Technology & Management, Oedheim Niemcy) | prof. dr hab. Tomasz WIELICKI (California State University, Fresno) | ks. dr hab. Krzysztof WARCHAŁOWSKI (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)

RECENZENCI ZEWNĘTRZNI

dr hab. Leszek BIELECKI (Wyższa Szkoła Ekonomii, Prawa i Nauk Medycznych w Kielcach) | dr Walentyn GOŁOWCZENKO (Interregional Academy of Personnel Management, Ukraina) | dr hab. Mirosław KARPIUK (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) | dr Barbara Lubas (Nadbużańska Szkoła Wyższa w Siemiatyczach) | prof. dr hab. Oleksander MEREŻKO (Ukraina) | dr Kiril MURAWIEW (Interregional Academy of Personnel Management, Ukraina) | dr Łukasz Jerzy PIKULA (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach) | ks. dr hab. Tomasz RAKOCZY (Uniwersytet Zielonogórski) | dr hab. Krystyna ROSŁANOWSKA-PLICHCIŃSKA (Wyższa Szkoła Zarządzania i Ekologii w Warszawie) | dr hab. Piotr RYGUŁA (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego) | dr hab. Romuald SZEREMIETIEW (Akademia Obrony Narodowej) | prof. dr hab. Jerzy Tomasz SZKUTNIK (Politechnika Częstochowska) | prof. dr hab. Dariusz SZPOPER (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) | dr hab. Andrzej SZYMAŃSKI (Uniwersytet Opolski) | dr Agnieszka OGRODNIK-KALITA (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie)

DRUK I OPRAWA

VOLUMINA.PL DANIEL KRZANOWSKI | ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin | tel. 91 812 09 08 |
e-mail: druk@volumina.pl

ISSN 1898-2166 | Nakład 300 egz.

Spis treści

Artykuły

KAROL BAJDA *Kryminologiczne oraz kryminalistyczne aspekty wybranych form współczesnej przestępczości zorganizowanej w Polsce* | 9

KAROL JUSZKA *Geneza instytucji warunkowego umorzenia postępowania karnego* | 25

DOROTA SEMKÓW *Fałsz materialny dokumentu. Aspekty prawne i kryminalistyczne* | 40

KAROLINA PAŁKA *Analiza odpowiedzialności karnej za mowę nienawiści w wybranych porządkach prawnych* | 55

JAN KLUZA *Postępowanie dowodowe w oparciu o art. 168a i art. 168b k.p.k. Uwagi na tle uchwały Sądu Najwyższego o sygn. I KZP 4/18 oraz wniosku Prokuratora Generalnego do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie K 6/18* | 68

ROBERT TALAGA *Prawo kuratora spadku do wynagrodzenia za czynności podejmowane przed sądem administracyjnym* | 84

DOMINIK TYRAWA *Model gospodarowania odpadami komunalnymi przez wspólnoty mieszkaniowe* | 108

KATARZYNA KOS *Czy sądy w Polsce mogą nie stosować prawa wtórnie niekonstytucyjnego?* | 132

ANDRZEJ MICHALIK *Kościelna osoba prawna jako założyciel spółdzielni socjalnej w wymiarze prawno finansowym* | 154

WOJCIECH GIEMZA *Znaczenie deklaracji interpretacyjnych w międzynarodowym prawie traktatów* | 179

KAMIL LEŚNIEWSKI *Kapelani na współczesnym polu walki. Wybrane zagadnienia statusu kapelana w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego* | 213

MAGDALENA MICHALSKA *Koniec arbitrażu? Wokół wyroku TSUE – Slovakische Republik vs. Achmea BV (C-284/16)* | 228

MATEUSZ PALUCH *Organizacja służby zdrowia w Wojsku Polskim w latach 1918-1925* | 244

TOMASZ FRANC *Kilka uwag o ochronie zwierząt wykorzystywanych w cyrkach* | 254

ŁUKASZ CHYLA *Kilka uwag odnośnie do europejskiej reformy obowiązków prospektowych* | 273

ZBIGNIEW KLIMIUK *Uwarunkowania rozwoju handlu zagranicznego Polski w latach 50. i 60. XX w. Próba realizacji strategii intensywnego i selektywnego rozwoju* | 296

KAROL SKOREK *Teoria kosztów komparatywnych – ujęcie krytyczne* | 328

ZBIGNIEW KLIMIUK *Handel i kooperacja przemysłowa RFN z krajami bloku komunistycznego do 1970 r. na tle ekspansji zachodnioniemieckich inwestycji bezpośrednich po II wojnie światowej* | 339

Glosa

GRZEGORZ WOLAK *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 19 października 2018r., III CZP 115/17* | 377

SŁAWOMIR ZWOLAK *Glosa do wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z 3 października 2017 r., II SA/Kr 784/17* | 399

Sprawozdanie

ARTUR LIS *Ustawa o ustanowieniu Święta Chrztu Polski* | 409

PIOTR KRZYŻANOWSKI *Sprawozdanie z konferencji naukowej: XXIII Zjazd Katedr Teorii i Filozofii Prawa „Państwo – społeczeństwo – kultura: formalne i nieformalne źródła prawa”* | 419

Tekst źródłowy

ARTUR LIS *Testament Dzierżka z ok. 1190 roku* | 422

Contents

Articles

KAROL BAJDA *Criminological and Forensic Aspects of Selected Forms of Contemporary Organized Crime in Poland* | 9

KAROL JUSZKA *Genesis of institution of the conditional discontinuation of criminal proceedings* | 25

DOROTA SEMKÓW *Material Falsity of the Document. Legal and forensic aspects* | 40

KAROLINA PALKA *The analysis of the hate speech laws in the selected countries* | 55

JAN KLUZA *Evidence proceedings based on art. 168a and art. 168b code of criminal proceeding. Comments on the resolution of the Supreme Court, IKZP 4/18 and the application of the General Prosecutor to the Constitutional Tribunal in case K 6/18* | 68

ROBERT TALAGA *The right to remuneration of curator of the estate for actions taken before the administrative court* | 84

DOMINIK TYRAWA *Model for the management of waste by the community housing* | 108

KATARZYNA KOS *Are the Polish Courts Able Not to Apply the Secondary Unconstitutional Law?* | 132

ANDRZEJ MICHALIK *Church legal person as a founder of social cooperative in financial aspect* | 154

WOJCIECH GIEMZA *The Meaning of Interpretative Declarations in the International Law of Treaties* | 179

KAMIL LEŚNIEWSKI *Chaplains on the modern battlefield. Selected issues of chaplain's status in the light of international humanitarian law* | 213

MAGDALENA MICHALSKA *The end of arbitration? Reflections on the CJEU's judgment – Slowakische Republik vs. Achmea BV (C-284/16)* | 228

MATEUSZ PALUCH *Organization of the health service in the Polish Army in years 1918-1925* | 244

TOMASZ FRANC *Some comments on the protections for circus animals* | 254

ŁUKASZ CHYLA *Some Remarks on the European Reform of Prospectus Law* | 273

ZBIGNIEW KLIMIUK *Conditions of the development of foreign trade in Poland in the 1950s and 1960s. An attempt at implement the strategy of intensive and selective development* | 296

KAROL SKOREK *Theory of comparative costs – critical approach* | 328

ZBIGNIEW KLIMIUK *The trade exchange and industrial cooperation of the Federal Republic of Germany with the communist bloc states until 1970 at the background of the expansion of the country's foreign direct investments after the World War II* | 339

Gloss

GRZEGORZ WOLAK *Gloss to the decision of the Supreme Court of 19 October 2018, III CZP 115/17* | 377

SŁAWOMIR ZWOLAK *Gloss to the judgment of the Provincial Administrative Court in Krakow of 3 October 2017, file ref. II SA / Kr 784/17* | 399

Report

ARTUR LIS *Act on the establishment of the Baptism Day of Poland* | 409

PIOTR KRZYŻANOWSKI *Report on the Scientific Conference: XXIII Convention of Cathedrals of the Theory and Philosophy of the Law «State-society-culture: formal and informal sources of law»* | 419

Source text

ARTUR LIS *Testament of Dzierżek from around 1190* | 422

Tomasz Franc

Kilka uwag o ochronie zwierząt wykorzystywanych w cyrkach

Some comments on the protections for circus animals

Wstęp

Coraz większą popularnością, również w Polsce, cieszy się tematyka prawnej ochrony zwierząt. Jednym z przybierających na sile głosów w tej kwestii, jest sprzeciw wobec wykorzystywania zwierząt w cyrkach¹, co argumentowane jest ich rzekomo złym, niewłaściwym traktowaniem. Z kolei zwolennicy utrzymania statusu quo twierdzą, iż zwierzęta wykorzystywane w cyrkach traktowane są w sposób pożądany, bez szkody dla nich.

Celem niniejszego artykułu będzie przedstawienie kilku uwag na temat prawnych i etycznych aspektów tej kwestii, z podkreśleniem sytuacji polskiej, co pozwolić powinno na odpowiedzenie na pytanie, czy rzeczywiście słusznym byłoby zakazanie wykorzystywania zwierząt w cyrkach. Uwaga zostanie zwrócona w szczególności na zagadnienia związane z tresurą zwierząt cyrkowych, z warunkami egzystencjalnymi, bytowymi, jakie tym zwierzętom powinny być zapewniane, a także z transportem zwierząt. Wspomniana pokrótce zostanie również, ze względu na jej wpływ na współczesne postrzeganie cyrków, kwestia rozwoju rozrywek z udziałem zwierząt i tradycji cyrkowej.

---

¹ Ze względu na brak definicji legalnej cyrku w prawie krajowym, na potrzeby niniejszego artykułu posłużono się definicją z art. 2 pkt 1 rozporządzenia Komisji (WE) nr 1739/2005 z dnia 21 października 2005 r. ustanawiającego wymogi dotyczące zdrowia zwierząt w odniesieniu do przemieszczania zwierząt cyrkowych między Państwami Członkowskimi (Dz. Urz. UE L 279 z 22.10.2005 r., str. 47), stanowiącą, iż pod pojęciem cyrku należy rozumieć „zakład organizujący wędrownie pokazy lub wędrownie przedstawienia z udziałem jednego lub więcej zwierząt”.

Początki widowisk z udziałem zwierząt a tradycja cyrkowa

Wykorzystywanie zwierząt do celów rozrywkowych nie jest ideą nową. Jej początki sięgają czasów starożytnych, czego przykładem mogą być choćby gliniane figurki odnalezione w Knossos, pochodzące sprzed 2000 r. p.n.e., przedstawiające siłowanie się z bykami². Do czasów współczesnych zachował się również fresk Tauromachia, pochodzący z pałacu w Knossos, z czasów kultury minojskiej, a przedstawiający popularny podówczas na Krecie i niezwykle niebezpieczny pokaz akrobatyczny, polegający na skoku przez byka³. Podobne przykłady podać można w odniesieniu do innych, wielkich cywilizacji starożytności - Egiptu, gdzie popularnością cieszyły się wyścigi konne i woltyżerka oraz Grecji, gdzie poza wyścigami konnymi i wyścigami rydwanów odbywały się między innymi walki kogutów i psów⁴.

Przedstawienia z udziałem zwierząt cieszyły się powodzeniem również w starożytnym Rzymie⁵. Pomijając niejako mniejszego formatu występy i pokazy, najbardziej znanymi współcześnie widowiskami z udziałem zwierząt, które odbywały się w starożytnym Rzymie, można by nazwać *ludi*⁶, czyli publiczne zawody, obejmujące szereg dyscyplin, w których brali udział ludzie oraz zwierzęta, rozgrywane początkowo ze względów religijnych, następnie również ze względów politycznych. *Ludi* wraz z rozwojem Rzymu i z powiększaniem się jego bogactwa i terytorium, obejmować zaczęły swym zakresem coraz więcej dyscyplin, coraz więcej pojawiać zaczęło się w ich trakcie atrakcji, a jednymi z nich zaczęły być pokazy z udziałem egzotycznych zwierząt⁷. Pokazy te stanowiły konsekwencję ciągłych podbojów prowadzonych przez starożytny Rzym. Wraz ze zdobywaniem nowych terytoriów, następowało odkrywanie nowych gatunków zwierząt. Zwierzęta te transportowano następnie do Rzymu i tam prezentowano szerokiej publiczności.

² J. Ciechanowicz, *Cień Minotaura*, Warszawa 1996, s. 63.

³ Tamże, s. 63-65.

⁴ A. Jastrzębska, A. Gugołek, J. Strychalski, *Zwierzęta w sporcie, rekreacji i rozrywce. Cz. I*, „Wiadomości Zootechniczne”, R. LV, 1, Olsztyn 2017, s. 88-89, 91.

⁵ Z. Sنےwska-Stempiń, *Bestia na arenie cyrkowej – zjawisko „nowego cyrku” jako przykład zmian w relacjach pomiędzy człowiekiem a zwierzęciem*, „Edukacja Humanistyczna” nr 2 (29), Szczecin 2013, s. 246.

⁶ M. Beard, J. North, S. Price, *Religions of Rome, Volume I, a History*, “Cambridge University Press” 1998, s. 40-41.

⁷ P. Kubiak, *Kilka uwag na temat igrzysk z udziałem dzikich zwierząt w antycznym Rzymie*, „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej nr 16”, Gołuchów 2017, s. 112 i nast.

Rzym ewoluował do rangi wielkiego imperium, ewoluowała również idea *ludi* - rozrostowi ulegały zaczęły areny, wykształciły się nowe atrakcje, dyscypliny i konkurencje. Na popularności straciły pokazy zwierząt polegające jedynie na prezentowaniu ich widowni, a ich miejsce coraz częściej zastępowały takie atrakcje jak choćby pokazy tresury, pokazy walk pomiędzy zwierzętami oraz *venationes* (łac. polowania), czyli walki zwierząt z gladiatorami⁸. W trakcie *venationes* dzikie zwierzęta wypuszczano na arenę z podziemnych klatek za pomocą specjalnie przygotowanych ramp. Teren areny z kolei specjalnie ogradzano i ryglowano, aby zwierzęta nie mogły z niej uciec. Bite i zastraszone, rozjuszone zwierzęta spotykały się na arenie ze swoimi rywalami, gladiatorami⁹. Pomiedzy wspomnianymi odbywały się krwawe walki, które co do zasady, niezależnie od ich wyniku, kończyły się dla zwierząt śmiercią¹⁰.

Upadek Cesarstwa Rzymskiego, spowodował zakończenie wykorzystywania zwierząt w *venationes*, jednak podobne tradycje znalazły swoich zwolenników również w średniowieczu, bowiem w epoce tej powodzeniem cieszyły się widowiska polegające na walkach zwierząt¹¹ oraz walkach ludzi ze zwierzętami¹², a także pokazy z udziałem tresowanych zwierząt, które, jak można przypuszczać, w znakomitej większości poprzedzane były wykorzystywaniem przez treserów

⁸ Pierwsze pokazy z udziałem zwierząt odbyły się odpowiednio w latach 275 i 250 p.n.e., zaś pierwsze *venatio* odbyły się w 185 r. p.n.e. Zob. Ch. Epplett, *Roman Beast Hunts*, [w:] *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, red., P. Christesen, D. G. Kyle, 2013, s. 506-507.

⁹ Zob. Ch. Epplett, *tamże*, s. 505-514; L. Kalof, *Looking at Animals in Human History*, Londyn 2007, s. 27-32; M. Kwapiszewska-Antas, *Człowiek wobec zwierząt na przestrzeni dziejów*, „Słupskie Studia Filozoficzne” nr 6, Słupsk 2007, s. 101.

¹⁰ Jeszcze innego typu widowiska związane były z wymierzaniem kar więźniom i skazańcom, w których zwierzęta pełniły rolę swoistych katów. Polegały one na umieszczeniu więźniów, często specjalnie unieruchomionych (np. poprzez ukrzyżowanie) na arenie, na którą następnie wypuszczano wygłodniałe, dzikie zwierzęta. W dość niewybrednych słowach opisał podobne procedury G. W. Oosterdiekhoff, pisząc o radości, jaką wywoływał wśród ludzi widok mężczyzn, nagich kobiet i dziewczyn rozrywanych na strzepy przez dzikie zwierzęta. Zob. G. W. Oosterdiekhoff, *The arena games in the Roman Empire: a contribution to the explanation of the history of morals and humanity*, „Croatian Journal of Ethnology (Nar. Umjet.)” 46, 1, Karlsruhe 2009, s. 190.

¹¹ Za przykład posłużyć mogą walki niedźwiedzi, byków i psów, które cieszyły się sporą popularnością w średniowiecznej Anglii. Zob. P. Rutkowski, *Byki, psy i niedźwiedzie na angielskiej arenie. Walki zwierząt i ich znaczenie w okresie wczesnonowożytnym*, „Jednak Książki, Gdańskie czasopismo humanistyczne” 2014, nr 2, Gdańsk 2014, s. 134.

¹² Za przykład posłużyć mogą walki ludzi z bykami podczas hiszpańskiej corridy, znanej i dość popularnej również współcześnie. Zob. D. Barbarzak, *Rzymskie igrzyska i hiszpańska corrida. Rys porównawczy obu tradycji na wybranych przykładach*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” XXVI/2, Poznań 2016, s. 20-21.

brutalnych metod wymuszania na zwierzętach posłuszeństwa¹³. Wśród znanych i popularnych przedstawień z udziałem zwierząt z epoki średniowiecza wymienić warto występy poruszających się w sposób przypominający taniec koni¹⁴, występy małp lub niedźwiedzi naśladowujących zachowania ludzkie¹⁵, pokazy zakliniania szczurów¹⁶, a także pokazy dzikich zwierząt organizowane przez średniowieczne menażerie¹⁷.

Narodziny nowożytnego cyrku wiązane są najczęściej z nazwiskiem Philipa Astleya¹⁸, który po zaprzestaniu kariery wojskowej założył w Lambeth własną szkołę jeździecką. Dodatkowo zaczął, wraz z żoną, na okrągłej arenie, przygotowywać pokazy sztuki jeździeckiej, które ze względu na jego niezwykle umiejętności jeździeckie zaowocowały rosnącą popularnością. Zwierzę Astleya potrafiło wykonywać niezwykle sztuczki, do których należało, na przykład, wystukiwanie kopytem godziny i daty¹⁹. Prawdopodobnie w celu poszerzenia zakresu odbiorców swojej sztuki, Philip Astley zwiększył zakres prowadzonych na jego arenie pokazów. Jako dodatkowe atrakcje i urozmaicenia, pojawiać zaczęły się, między pokazami wołyżerki, występy zabarwione humorystycznie, pokazy akrobacyjne, występy linoskoczków, występy atletów, etc.²⁰ Tak zorganizowane występy, prezentujące w pierwszej kolejności sztukę jazdy konnej, ale dodatkowo szereg innych biegłości, wirtuozerii i kunsztów bardzo szybko zyskały na znaczeniu

¹³ W Rzeczypospolitej Obojga Narodów, dla przykładu, działała Akademia Smorgońska, w której tresowano niedźwiedzie. Zwierzęta uczyły się jak chodzić na dwóch łapach przy akompaniamencie skrzypiec. Podłogę w pomieszczeniu przeznaczonym do treningów nagrzewano do wysokiej temperatury, aby mogła parzyć zwierzę w łapy, przy czym tresowanemu zwierzęciu zapewniano ochronę tylnich łap przed działaniem wysokiej temperatury. Niedźwiedzie szybko uczyły się stawać na tylnich łapach, a po pewnym czasie robiły to za każdym razem, kiedy słyszały graną na skrzypcach melodię. Zob. A. Zaprutko-Janicka, *Słynna na całą Europę niedźwiedzia akademia. Oczywiście w Polsce*, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2011/02/04/slylna-na-cala-europe-niedzwiedzia-akademia-oczywiscie-w-polsce/>, (dostęp: 01-01-2019).

¹⁴ L. Kalof, *dz. cyt.*, s. 64.

¹⁵ Zob. L. Kalof, tamże; J. Ficowski, *Cyganie w Polsce. Dzieje i obyczaje*, Gdańsk 2000, s. 9, 19-22, 82-83.

¹⁶ J. Ficowski, *tamże*, s. 83-84.

¹⁷ L. Kalof, *dz. cyt.*, s. 66-71.

¹⁸ Zob. P. A. Loring, *The most resilient show on earth: The circus as a model for viewing identity, change, and chaos*, „Ecology and Society” 12(1): 9, 2007; A. Jastrzębska, A. Gugolek, J. Strychański, *Zwierzęta w sporcie, rekreacji i rozrywce. Cz. II*, „Wiadomości Zootechniczne” R. LV, 1, Olsztyn 2017, s. 178.

¹⁹ K. Kurek, *Teatralna menażeria. Kilka uwag o obecności konia i małpy w sztukach widowiskowych XVIII i XIX wieku*, [w:] *Człowiek w świecie zwierząt - zwierzęta w świecie człowieka*, red. K. Ilski, Poznań 2012, s. 67.

²⁰ Początkowo występami Philipa Astley'a interesowała się głównie arystokracja, dopiero wprowadzenie dodatkowych atrakcji do przygotowywanych przez niego przedstawień przyciągnęło do jego występów uwagę niższych warstw społecznych. Zob. Z. Snelawska-Stempień, *dz. cyt.*, s. 247.

w Europie, a w ślad za utworzoną przez Philipa Astleya szkołą jeździecką i jej późniejszymi implikacjami, powstawać zaczęły kolejne, podobne do niej twory. W ten sposób wytworzył się nurt nazywany nowożytnym cyrkiem, a samej nazwy „cyrk”, pierwszy raz użył Charles Dibdin, który w 1782 otworzył „The Royal Circus and Equestrian Philharmonic Academy”²¹.

Cyrk w formie, jaką nadał mu Philip Astley dotrwał (z pewnymi rzecz jasna zmianami) do współczesności. Od pewnego czasu widowiska cyrkowe spotykają się jednak z coraz większą krytyką, której główne akcenty padają na przedmiotowe traktowanie zwierząt, na ich, jak argumentują przeciwnicy wykorzystywania zwierząt w cyrkach, nieetyczne traktowanie. Spotkać można się z próbami przyrównywania sytuacji zwierząt wykorzystywanych w starożytności, średniowieczu lub w cyrkach nowożytnych z sytuacją zwierząt wykorzystywanych we współczesnych cyrkach. Najczęściej podejmowane są próby znalezienia podobieństw pomiędzy współczesnymi cyrkami a widowiskami, które odbywały się na arenach starożytnego Rzymu, gdzie, jak wspomniano powyżej, za formę rozrywki uznawano brutalne zabijanie zwierząt. Wydaje się, iż celem dokonywania tego typu porównań jest swego rodzaju stygmatyzowanie współczesnych cyrków jako bezpośrednich spadkobierców brutalnych metod wykorzystywania zwierząt pochodzących z przeszłości. Zarówno w cyrkach współczesnych, w cyrku Astley’owskim, jak i poprzedzających jego utworzenie przedstawieniach odbywających się w starożytności i średniowieczu, odnaleźć można kilka podobieństw i cech wspólnych, które mogłyby świadczyć o istnieniu pewnego rodzaju kontinuum, stanowiącego podstawę istnienia cyrku w formie właściwej czasom współczesnym. Jednakże czy owe cechy wspólne koniecznie dotyczyć muszą aż tak dalece posuniętej brutalności, oznaczającej żądzę obserwowania barbarzyńskiego zabijania zwierząt jakie miało miejsce na przykład na arenach starożytnego Rzymu? Z pewnością nie takich widoków oczekuje widownia współczesnych cyrków.

Ze względu na cel niniejszego opracowania szersza prezentacja pierwowzorów, genezy oraz tradycji cyrkowej nie wydaje się wymagana, jednakże jej pojawienie się pozwolić może na udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy i na ile sytuacja zwierząt wykorzystywanych w cyrkach uległa poprawie w stosunku do sytuacji zwierząt wykorzystywanych w rozrywce w przeszłości.

---

²¹ O. Cihlář, *Od cyrku tradycyjnego do współczesnego*, [w:] *Cyrk w świecie widowisk*, red. G. Kondrasiuk, Lublin 2017, s. 173.

Warunki utrzymywania zwierząt w cyrkach

Podstawowym aktem prawnym dotyczącym problematyki ochrony zwierząt w Polsce jest ustawa z 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późniejszymi zmianami), której pierwszy artykuł, w paragrafie pierwszym stanowi, iż „zwierzę (...) nie jest rzeczą”²². Dodatkowo rzeczony artykuł dopełniony został o konkluzję, iż zwierzęta potrafią odczuwać cierpienie²³. Powstała w ten sposób koncepcja wpisuje się w jedną z linii argumentacyjnych zwolenników ochrony zwierząt²⁴, gdyż tworzy pewnego typu granicę oddzielającą niezdolne do odczuwania rzeczy, od zdolnych do odczuwania zwierząt. Swoista forma troski, jakiej wyrazem jest stwierdzenie z artykułu pierwszego wiązana jest współcześnie z pojęciami dobrostanu oraz humanitarnego traktowania zwierząt.

Pojęcie humanitarnego traktowania zwierząt definiowane jest jako uwzględnianie potrzeb zwierząt oraz jako zapewnianie im ochrony oraz opieki²⁵, czyli jako podejmowanie stosownych działań mających na celu zapewnienie zwierzętom odpowiednich warunków egzystencjalnych, komfortu, zapobieganie odczuwaniu przez zwierzęta bólu. Rozpatrywać owe pojęcie można głównie pod kątem stanu fizycznego (warunki bytowe, transportowe, egzystencjalne, stan zdrowotny zwierząt, etc.), ale również, w dość ograniczonym stopniu, pod kątem stanu psychicznego zwierząt, co wiązać należy z zakazem zadawania zwierzętom cierpienia, ze względu na wspomnianą zdolność zwierząt do odczuwania bólu. Pojęcie dobrostanu z kolei, uznać można, traktuje ochronę zwierząt nieco szerzej²⁶, zwracając uwagę nie tylko na takie postępowanie ze zwierzętami, które

²² Art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

²³ Stwierdzenie, iż możliwym jest odczuwanie przez zwierzęta takich wrażeń zmysłowych i emocjonalnych jak choćby cierpienie można uznać za brzemienne w skutkach, tym bardziej, iż gro filozofów i myślicieli zaprzeczało jakoby zwierzęta w ogóle posiadały zdolność do odczuwania. Jako przykład posłużyć może kartezjuszowska teoria automatów. Zob. B. Grabowska, *Kartezjańska koncepcja zwierzęcia-maszyny i jej konsekwencje*, „Filo-Sofija” Nr 17, 2012/2, passim.

²⁴ Część zwolenników ochrony zwierząt reprezentuje poglądy nieco dalej idące, a mianowicie postulują oni utworzenie katalogu praw zwierząt, których podmiotami byłyby zwierzęta. Za przedstawicieli takiego stanowiska uchodzą między innymi Peter Singer oraz Tom Regan. Gdyby w rzeczywistości uznać takie rozwiązanie za obowiązujące, należałoby mówić już nie tylko o ochronie zwierząt, ale o prawach zwierząt. Zob. P. Singer, *Zwierzęta i ludzie jako istoty równo sobie*, „Etyka” nr 18, 1980, passim; T. Regan, *Prawa i krzywda zwierząt*, „Etyka” nr 18, 1980, s. 105-116.

²⁵ Art. 4 pkt 2 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

²⁶ Podejście takie występuje bardzo często, aczkolwiek część badaczy definiując dobrostan nie uwzględnia emocji zwierząt, a zwraca uwagę jedynie na stan fizyczny rzeczonych, redukując niejako pojęcie dobrostanu zwierząt do pojęcia humanitarnej ochrony zwierząt. Jest to jednakże podejście rzadko spotykane. Zob. Z. Sokołowicz, M. Ruda, *Dobrostan w chowie zwierząt gospodarskich*,

ma zapobiec odczuwaniu przez zwierzęta bólu czy cierpienia, ale dodatkowo na emocje odczuwane przez zwierzęta, na ich zdolności adaptowania się do otaczającego je środowiska. Człowiek powinien zapewnić zwierzętom takie warunki, które odpowiadałyby potrzebom fizjologicznym i behawioralnym zwierząt²⁷. Dodać należy jednakże, iż ze względu na wielość sposobów definiowania obu tych pojęć, wyprowadzenie ich konkretnych definicji jest niemalże niemożliwe lub wręcz niemożliwe, dlatego w niniejszym artykule rozumiane będą w brzmieniu podanym powyżej.

Pomimo silnego akcentu jaki prawodawca położył w ustępie pierwszym artykułu pierwszego na odróżnienie zwierząt od rzeczy, w ustępie drugim tegoż artykułu przewrotnie otwiera on furtkę do uznania, iż zwierzęta w obrocie prawnym, w wielu sytuacjach mogą być traktowane jako rzeczy²⁸. Wydaje się, iż prawodawca buduje w powyższym przypadku pewnego typu kompromis, tworząc rozwiązanie, które pozwala zachować ład prawny²⁹ (polegający na uznaniu roli człowieka jako podmiotu praw) oraz w pewien sposób przeciwdziała konfliktowi pomiędzy zwolennikami ochrony zwierząt, a ich oponentami. Formalnie bowiem zwierzęta, co do zasady, występują w obrocie prawnym jako rzeczy, a nie jako podmioty (można mówić tutaj o użytkowej roli zwierząt), ale jednocześnie uznaje się, iż przysługuje im należny szacunek, a co za tym idzie powinno się między innymi unikać zadawania im bólu (należy traktować je w sposób humanitarny) oraz dbać o ich dobrostan.

Ustawa o ochronie zwierząt formułuje szereg warunków, jakie należy spełnić, aby zapewnić zwierzętom właściwe warunki egzystencjalne i bytowe. Przede wszystkim ustawa nakazuje, aby hodowla, przetrzymywanie czy prezentowanie zwierząt cyrkowych odbywało się w cyrkach lub bazach cyrkowych³⁰, zapewniających zwierzętom odpowiedni poziom bezpieczeństwa³¹. Dodatkowo zwierzętom

„Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie” 20, Krosno 2006, s. 117–126.

²⁷ Zob. Art. 7.1.1. of Introduction to the recommendations for animal welfare, Terrestrial animal health code, World Organisation for Animal Health (OIE), Paris, France 2018 r.; J. R. Mroczek, *Dobrostan zwierząt jako element retardacji przekształcania zasobów w produkcji zwierzęcej*, „Inżynieria Ekologiczna” nr 34, 2013, s. 184.

²⁸ Art. 1 ust. 2 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

²⁹ Ładu owego najprawdopodobniej nie udało się zachować, gdyby wprowadzona została jedna z koncepcji postulujących upodmiotowienie zwierząt. Interesującą tezę w tej sprawie sformułował Dariusz Malinowski, pisząc o koncepcji utylitaryzmu Petera Singera, iż „nie tylko nie daje gwarancji lepszej ochrony zwierząt, ale jest także zagrożeniem dla ochrony praw człowieka”. Zob. D. Malinowski, *Problematyka podmiotowości prawnej zwierząt na przykładzie koncepcji utylitaryzmu Petera Singera*, „Przegląd prawa ochrony środowiska” 2/2014, Toruń 2014, s. 186.

³⁰ Art. 18 ust. 1 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

³¹ Art. 18 ust. 2 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

należy zapewnić między innym opiekę lekarsko-weterynaryjną³², powinny zostać im zapewnione: stały dostęp do wody, dostęp do pożywienia, ochrona przed nieprzychylnymi warunkami atmosferycznymi. Zwierzęta powinny mieć możliwość swobodnej zmiany pozycji ciała³³. Minimalne warunki w zakresie utrzymywania zwierząt określane są w drodze rozporządzenia³⁴, które szczególną uwagę kładzie na „biologię danego gatunku, wiek, rasę, płęć i stan fizjologiczny”³⁵ zwierząt. Prawodawca tym samym zwraca uwagę na możliwość istnienia dyferencji, odmienności w zakresie potrzeb, jakie zapewniać należy konkretnym gatunkom zwierząt. Warunki egzystencjalne, bytowe należy dopasowywać do potrzeb konkretnych gatunków³⁶, a wręcz konkretnych osobników, na przykład poprzez odseparowanie od siebie gatunków drapieżnych od ich potencjalnych ofiar³⁷, czy nietrzymanie w jednej klatce zwierząt dwóch lub więcej gatunków. Z powyższego pośrednio wynika zakaz stanowiący, iż gdyby okazało się, że konkretnym zwierzętom nie sposób zapewnić choćby minimalnych warunków egzystencjalnych, zgodnych z ich potrzebami, to należy zwierząt takich nie wykorzystywać w ogóle. Zakaz ów, stawiający dobro zwierząt ponad interesem człowieka (w tym konkretnym przypadku), oddaje zamysł prawodawcy, mówiący o tym, iż zwierzętom należy się szacunek oraz iż zapewniane ma być ich humanitarne traktowanie.

Występy na arenie cyrkowej mogą negatywnie wpływać na dobrostan zwierząt na przykład poprzez powodowanie wzrostu poziomu stresu u rzeczonych, gdyż zwierzęta eksponowane są na dźwięki muzyki grającej w tle, światła oświetlające arenę oraz na obecność widowni, spontanicznie reagującej na kolejne elementy pokazu cyrkowego. Jednym z rozwiązań redukujących w pewnym stopniu negatywny wpływ wymienionych powyżej czynników jest niewątpliwie wymóg, aby do celów widowiskowo-rozrywkowych wykorzystywane były jedynie te zwierzęta, które wychowane zostały i urodziły się w niewoli³⁸. Realizacja tego wymogu może mieć znamienity wpływ na warunki bytowe zwierząt, gdyż zwierzęta, które od narodzin współpracowały z człowiekiem, znacznie łatwiej znoszą jego obecność. Co więcej, im wcześniej zaczną oswajać się ze światłami,

³² Art. 15 ust. 5 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

³³ Art. 9 ust. 1 w związku z art. 17 ust. 7. (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

³⁴ Art. 17 ust. 8 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

³⁵ § 2 ust 1 rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 20 stycznia 2004 r. w sprawie minimalnych warunków utrzymywania poszczególnych gatunków zwierząt wykorzystywanych do celów rozrywkowych, widowiskowych, filmowych, sportowych i specjalnych (Dz. U. z 2004 r., Nr 16, poz. 166).

³⁶ Art. 17 ust. 1 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

³⁷ § 2 ust 2 (Dz. U. z 2004 r., Nr 16, poz. 166).

³⁸ Art. 17 ust. 1 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

dźwiękami czy hałasami występującymi w cyrkach, tym łatwiej przyzwyczaić im się będzie do tych czynników, dzięki czemu ich poziom stresu nie powinien wzrastać w trakcie występów na arenie. Zabronione jest także zmuszanie do występów na arenie cyrkowej zwierząt chorych, starych, czy też zbyt młodych³⁹. Ponadto dodatkową formą realizacji troski o dobro zwierząt jest wymóg zatwierdzenia przez Głównego Lekarza Weterynarii lub osobę przez niego wyznaczoną programu lub scenariusza występu z udziałem zwierząt⁴⁰. Weryfikacja takiego scenariusza pozwolić powinna na: niedopuszczenie do wykonywania przez określone zwierzęta czynności niezgodnych z ich naturą, na pozyskanie informacji o warunkach, w jakich prowadzone mają być występy oraz na zdobycie informacji o warunkach bytowania zwierząt⁴¹, co w konsekwencji prowadzić powinno do zatwierdzania scenariuszy takich tylko występów, które nie wiązałyby się ze znaczącymi niedogodnościami dla zwierząt.

Sezon cyrkowy w Polsce, jak wskazuje fundacja Viva!, zajmująca się ochroną zwierząt, trwa zazwyczaj od lutego do listopada⁴². W tym czasie taborcy cyrkowe przemieszczają się pomiędzy kolejnymi miejscowościami, gdzie odbywają się cyrkowe pokazy. Oznacza to, że zwierzęta mają możliwość przebywania we wspomnianych powyżej stacjonarnych bazach cyrkowych tylko przez krótką część roku, zaś przez jego większą część przebywają w namiotach cyrkowych, tymczasowych konstrukcjach lub w klatkach umieszczonych na pojazdach cyrkowych. Wątpliwym jest, czy w miejscach, gdzie zatrzymują się taborcy cyrkowi da się stworzyć warunki przypominające te, które zwierzęta miałyby zapewnione w środowisku naturalnym, co tworzy grunt pod jeden z głównych argumentów, używanych przez przeciwników wykorzystywania zwierząt w cyrkach. Twierdzą oni mianowicie, iż przedsiębiorcy cyrkowi nie są w stanie zapewnić zwierzętom wystarczających warunków bytowych. Argument ten można rozpatrywać z punktu widzenia aspektów etycznych oraz z punktu widzenia przepisów prawa. Gdyby wziąć pod uwagę przepisy prawa, należałoby odpowiedzieć na pytanie, czy zgodnie z przepisami prawa minimalne wymogi w zakresie warunków utrzymywania zwierząt muszą równać się zapewnieniu zwierzętom warunków podobnych do panujących w ich naturalnym środowisku? Odpowiedź na powyższe pytanie byłaby przecząca. Jak wspomniano powyżej, prawodawca w kwestii ochrony zwierząt (w tym zwierząt

³⁹ Art. 6 ust. 2 pkt 3 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

⁴⁰ Art. 15 ust. 2 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

⁴¹ Szczegółowe wytyczne w tym zakresie znaleźć można na portalu internetowym Głównego Inspektoratu Weterynarii, <https://www.wetgiw.gov.pl/nadzor-weterynaryjny/wystepy-zwierzat>, (dostęp: 01-01-2019).

⁴² Fundacja Viva! Akcja dla zwierząt, *Cyrki ze zwierzętami w Polsce Raport 2016 ver. 1.0*, 2016, s. 2.

cyrkowych) budować próbuje swego rodzaju kompromis - nie zabrania ich wykorzystywania ze względu na ich użytkowy charakter. Patrząc na przykład cyrków zauważyć można, iż przedsiębiorcy cyrkowi w prawdzie zobligowani są do spełnienia szerokiego zakresu wymogów odnoszących się do warunków utrzymywania zwierząt, aczkolwiek warunki te nie muszą być identycznymi z warunkami panującymi w naturalnym środowisku zwierząt. Dodatkowo zatem paść powinno pytanie o przestrzeganie wymagań już obowiązujących. Jak wynika ze sporządzonego przez fundację Viva! raportu przepisy w zakresie zapewniania właściwych warunków utrzymywania zwierząt nie zawsze są przestrzegane⁴³. Gdyby z kolei zastanowić się nad etycznym wymiarem problemu, należałoby zadać pytanie o rzeczywisty wymiar potrzeb zwierząt, a jego stosunek do wymagań stawianych przez polskie przepisy prawa przedsiębiorcom cyrkowym. Jest to materia o tyleż ciekawa, iż wśród przeciwników wykorzystywania zwierząt w cyrkach pojawiają się czasem poglądy mówiące o stawianiu cyrkom zbyt niskich wymagań. Trudnym, czy wręcz niemożliwym do zrealizowania nazwać można postulat zapewnienia wystarczających warunków bytowych dla zwierząt wykorzystywanych w cyrkach, gdyby rzeczywiście brać pod uwagę naturalne dla konkretnych gatunków potrzeby. Po pierwsze zwierzęta wykorzystywane w cyrkach pochodzą z różnych części świata, po drugie zaś jedne są roślinożercami, a kolejne drapieżnikami, etc., różne są ich rozmiary, prowadzony przez nie tryb życia. Nie sposób tym samym, dla przykładowego zwierzęcia, które w naturalnym środowisku przemierza codziennie wiele kilometrów zapewnić podobnych warunków wykorzystując elementy taboru cyrkowego. Jak zauważa dyrektor Ogrodu Zoologicznego w Poznaniu, Ewa Zgrabczyńska „Cyrk nie ma i nigdy nie będzie miał możliwości stworzenia zwierzętom nawet seminaturalnych warunków”⁴⁴. Czy zatem użyteczność zwierząt jest wystarczającym powodem do ich wykorzystywania w cyrkach, pomimo świadomości, iż niemożliwą jest realizacja pełni ich potrzeb?

Transport zwierząt cyrkowych

Istotnymi elementami troski o dobrostan zwierząt cyrkowych oraz humanitarne ich traktowanie są wymogi, jakie powinny być spełniane w odniesieniu do transportu tychże zwierząt. W trakcie sezonu taborcy cyrkowe przemieszczają

⁴³ Tamże, *passim*.

⁴⁴ <https://www.miastopoznaj.pl/wydarzenia/3404-czym-sie-rozni-zoo-od-cyrku>, (dostęp: 28-12-2018).

się pomiędzy kolejnymi miejscowościami, na terenie których odbywają się widowiska, przedstawienia cyrkowe. Zwierzęta w wyniku ich wielokrotnego przewożenia w różne miejsca, mogą odczuwać wzrastający poziom stresu, a jeśli pojazdy oraz urządzenia służące do ich transportu nie są odpowiednio do niego przygotowane, zwierzęta mogą ulec zranieniu. Dlatego tak ważną kwestią jest koordynacja wszystkich procesów i działań, które mogą przyspieszyć transport i poprawić jego warunki. To między innymi od właściwej koordynacji zależeć będzie czas transportu i jego bezpieczeństwo. Transport zwierząt powinien być ograniczany do minimum, gdyż jak wskazują badania naukowe może on negatywnie wpływać między innymi na stan zdrowotny zwierząt⁴⁵ oraz na ich dobrostan⁴⁶. Jednakże negatywne jego skutki można ograniczać poprzez odpowiednią troskę o zwierzęta na każdym etapie ich przewożenia⁴⁷. Wymagania, jakie stawiane są przed przedsiębiorcami cyrkowymi w tym zakresie, to między innymi: wykorzystywanie odpowiednich urządzeń do załadunku i wyładunku zwierząt, zapewnienie opieki nad zwierzętami cyrkowymi przez wykwalifikowany personel (zapewniający stałą kontrolę ich dobrostanu), wykorzystywanie odpowiednich pojazdów transportowych, w których zwierzętom zapewniona zostanie dostatecznie duża przestrzeń, zapewnienie zwierzętom dostępu do pożywienia i picia⁴⁸, a kiedy zwierzęta zostaną przewiezione do miejsca docelowego zapewnienie im właściwego, odpowiednio długiego odpoczynku potrzebnego do zregenerowania sił po transporcie⁴⁹. Sytuacje, kiedy zwierzęta zmuszane są do występowania na arenie cyrkowej przed widownią zaraz po transporcie są niedopuszczalne.

Główny problem pojawiający się w związku z transportem zwierząt cyrkowych dotyczy częstotliwości przewożenia zwierząt. Problem ten został wspomniany w poselskim projekcie zmiany ustawy o ochronie zwierząt, złożonym w listopadzie 2017 roku przez posłów partii PiS. W uzasadnieniu projektu stwierdzono, iż w związku z nadmierną częstotliwością przewożenia zwierząt cyrkowych (w ciągu jednego sezonu cyrki mogą pokonać nawet 10 000 km)

---

⁴⁵ D. M. Broom, *The effects of land transport on animal welfare*, „Revue scientifique et technique-Office international des epizooties” 24.2, 2005, s. 684.

⁴⁶ J. Marć-Pieńkowska, P. Topolińska, K. Mitura, *Poziom stresu wskaźnikiem dobrostanu zwierząt*, „Wiadomości Zootechniczne” R. LII (2014), 2, 2014, s. 36.

⁴⁷ D. M. Broom, *dz. cyt.*, s. 684-687.

⁴⁸ Art. 3 rozporządzenia rady (WE) nr 1/2005 z dnia 22 grudnia 2004 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas transportu i związanych z tym działań oraz zmieniające dyrektywy 64/432/EWG i 93/119/WE oraz rozporządzenie (WE) nr 1255/97 (Dz. Urz. UE L 3 z 05.01.2005 r., str. 1).

⁴⁹ Art. 15 ust. 4 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

„nie sposób jest zapewnić jakimkolwiek gatunkowi, zarówno dzikiemu, jak i udomowionemu, warunków niezbędnych do realizacji naturalnych potrzeb”⁵⁰.

Tresura zwierząt cyrkowych

Cyrk kojarzony jest wspólnie z areną, na której prezentowane są niecodzienne atrakcje, tricki wykonywane przez cyrkowców oraz sztuczki wykonywane przez zwierzęta⁵¹. Stopień trudności, a także poziom zaawansowania w wykonywaniu rzeczonych tricków, sztuczek jest w pewnym uproszczeniu wynikiem czasu poświęconego na trening, zaangażowania w trening oraz środków, metod czy technik treningowych. O ile w przypadku cyrkowców mówić można właśnie o treningu, o ich własnej, nieprzymuszonej woli trenowania, doskonalenia się w swojej sztuce, o tyle w przypadku zwierząt wykorzystywanych w cyrkach mowa będzie raczej o tresurze⁵², a zatem o procesie, który w uproszczeniu służy przyuczaniu zwierząt do pełnienia przez owe określonych ról⁵³. Za podstawową rolę zwierząt w trakcie pokazów cyrkowych uznać można wykonywanie przez wspomniane zwierzęta, na komendę tresera, czynności o nierzadko wysokim poziomie trudności. Powyższe oznacza, iż osiągnięcie przez zwierzęta dostatecznego poziomu zaawansowania w wykonywaniu określonych czynności wymaga od nich poddania się intensywnemu i długotrwałemu treningowi, polegającemu na wielokrotnym powtarzaniu tych samych, szablonowych czynności przez długi okres czasu⁵⁴.

⁵⁰ Poselski projekt zmiany ustawy o ochronie zwierząt oraz innych ustaw; strona 9 uzasadnienia, [http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-751-2017/\\$file/8-020-751-2017.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-751-2017/$file/8-020-751-2017.pdf), (dostęp: 06-01-2019).

⁵¹ E. Kruk, A. Kłos, *Aktorzy społeczni w organizacji na rynku doznań. Etnografia ról organizacyjnych w cyrku*, [w:] *Problemy Zarządzania*, vol. 9, nr 2 (32), Warszawa 2011, s. 175.

⁵² Słowa tresura i trening bywają używane zamiennie, jednakże oznaczają dwa odmienne sposoby wpływania na zwierzęta. Trening bazuje na współpracy ze zwierzętami, tresura z kolei na wywarciu presji na zwierzęciu i zmuszeniu go do wykonania określonej czynności. C. Yusuf, *Aversive control or positive reinforcement in animal training? A question of animal welfare*, *Scara* 2004, s. 3.

⁵³ Zob. K. T. Konecki, *Ludzie i ich zwierzęta. Interakcjonistyczno - symboliczna analiza społecznego świata właścicieli zwierząt domowych*, Warszawa 2005, s. 49; G. Rejman, *Ochrona prawna zwierząt*, „*Studia Iuridica*” XLVI/2006, Warszawa 2006, s. 275; P. Cwynar, M. Dardziński, *Zasady szkolenia i użytkowania koni w polskich formacjach mundurowych*, „*Zeszyty naukowe Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Biologia i hodowla zwierząt*” nr 601, Wrocław 2014, s. 10; A. Kasica, „*Badania dotyczące rozumu ludzkiego*”, *Davidu Hume’a w tłumaczeniu Antoniego Langeo*, „*Pamiętnik Literacki*” 2012, 2, Warszawa 2012, s. 163.

⁵⁴ E. C. Bostock, *The training of wild animals*, New York 1904, s. 120.

Odnosząc się do kwestii wachlarza metod wykorzystywanych podczas tresowania zwierząt, zauważyć można, iż w debacie pojawiają się, co do zasady, dwa odmienne stanowiska. Aktywiści na rzecz ochrony zwierząt twierdzą, iż treserzy cyrkowi korzystają z metod negatywnie wpływających na zwierzęta. Utrzymują, iż treserzy zadają zwierzętom ból, aby zmusić je do posłuszeństwa⁵⁵. Przedstawiciele tego stanowiska twierdzą, iż w czasie tresury używane są przez treserów między innymi: liny zaciskające się zwierzętom wokół kończyn, zmuszające zwierzęta do utrzymywania określonej pozycji przez wiele godzin, rozgrzane, metalowe płyty, po których stąpając, zwierzęta uczą się jak „tańczyć” na arenie, bicz oraz metalowe pręty służące do bicia zwierząt⁵⁶ i zmuszania ich do wykonywania trudnych sztuczek⁵⁷. Część sztuczek na przykład skoki przez płonące obręcze⁵⁸ wymagają od zwierząt, (czego można się domyślać) przełamania zwierzęcego strachu (w przytoczonym przykładzie będzie to strach przed ogniem), zatem dla ich wykonania zwierzęta muszą przewyciężyć swoje naturalne instynkty. Dodatkowo metody opierające się o wygaszanie negatywnych zachowań u zwierząt polegać mogą między innymi na izolowaniu zwierząt, celowym zagładzaniu zwierząt, w czego efekcie są bardziej skłonne do wykonywania poleceń, a także na używaniu środków farmakologicznych, czy środków dopingujących⁵⁹. W opozycji do tego stanowiska stoją obrońcy tradycji cyrkowych oraz częstokroć sami treserzy, którzy przekonują, że metodami tresury używanymi w cyrkach są metody polegające na wzmacnianiu pozytywnym, zupełnie nieszkodliwe dla zdrowia zwierząt. W ich opinii zwierzę, któremu zadawany jest ból nigdy nie będzie w pełni posłuszne, natomiast zwierzę tresowane za pomocą metod polegających na wzmocnieniach pozytywnych będzie nie tylko bardziej posłuszne, ale może dodatkowo czerpać radość z tresury⁶⁰. Czy jednakże

⁵⁵ Fundacja Czarna Owca Pana Kota, *Poza gatunek. Rozmowy o aktywizmie, prawach zwierząt i społeczeństwie*, Kraków 2013, s. 44-45.

⁵⁶ Ciekawym opracowaniem dotyczącym tresury niebezpiecznych zwierząt jest pochodząca z XX wieku książka F. C. Bostocka, tresera lwów, w której opisywał on sposób, w jaki owe zwierzęta tresował, uwzględniając przypadki użycia kijów i metalowych kolców, a nawet rozgrzanych do czerwoności metalowych prętów. O tych ostatnich on sam pisał, iż używanie ich było zbyt brutalne, dlatego postanowił z nich zrezygnować. Zob. F. C. Bostock, *dz. cyt.*, s. 126-165.

⁵⁷ J. Helios, W. Jedlecka, *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2017, s. 158-159.

⁵⁸ E. Kruk, A. Kłos, *dz. cyt.*, s. 183.

⁵⁹ Korzystanie ze środków farmakologicznych i dopingujących zakazane zostało na mocy art. 15 ust. 2 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

⁶⁰ Zob. J. Maciejowski, *Racjonalne i emocjonalne motywy ochrony zwierząt*, „Medycyna Wet” 50 (1), Lublin 1994, s. 5-6; Zob. C. Yusof, *dz. cyt.*, passim; M. J. Prescott, H. M. Buchanan-Smith, *Training Nonhuman Primates Using Positive Reinforcement Techniques*, „Journal of Applied Animal Welfare Science” Vol. 6 No 3, 2003, s. 159.

rzeczywiście można wytresować dzikie zwierzę do wykonywania skomplikowanych czynności za pomocą pozytywnych metod tresury? Czy z powodzeniem można by wytresować dzikie zwierzę do skakania przez płonącą obręcz używając jedynie takich form tresury? Biorąc pod uwagę omawiany wcześniej pryzmat historyczny można z całą pewnością przyznać, że jest to możliwe w przypadku negatywnych form, jednakże odpowiedź na pytanie o skuteczność form pozytywnych sprawia wrażenie o tyleż trudniejszej, iż metody te wydają się być znane jedynie hermetycznemu gronu treserów cyrkowych.

Polski prawodawca uregulował kwestię metod tresury wprowadzając zakaz prowadzenia tresury polegającej na wygaszaniu negatywnych zachowań. Zabronione zostało również korzystanie z takich form tresury i prowadzenia takich form występów cyrkowych, które mogłyby zagrażać życiu lub zdrowiu zwierząt, bądź wiązać się z zadawaniem zwierzętom cierpienia⁶¹, a ponadto zakazane zostało prowadzenie tresury mającej na celu zwiększenie agresywności zwierząt⁶². Jeśli chodzi o zakaz zadawania zwierzętom cierpienia, to wydaje się, iż należy przyjąć, że zakaz ten nie ma charakteru bezwzględnego, gdyż logiczną, naturalną konsekwencją długotrwałego treningu może być pewnego typu zmęczenie, które określić dałoby się jako cierpienie. Nie należy tym samym takiej formy cierpienia uznawać za zakazaną⁶³. Zakazaną w rozumieniu przepisów będzie taka forma tresury, która powodować będzie cierpienie wykraczające poza próg standardowego cierpienia, będącego wynikiem intensywnego treningu.

Istotnym zagadnieniem w odniesieniu do tresury zwierząt, a przede wszystkim w odniesieniu do etycznych jej aspektów, jest fundowany przez ustawę o ochronie zwierząt zakaz zmuszania ich do wykonywania czynności, które są sprzeczne z ich naturą⁶⁴. Ponieważ nie sposób znaleźć w ustawie definicji pojęcia „sprzeczności z naturą”, dlatego należałoby wywodzić ją z definicji słownikowej. Sprzeczność można rozpatrywać jako „przeciwieństwo, (...) całkowitą niezgodność”⁶⁵ czy też jako „wykluczanie się wzajemnie (...)”⁶⁶, a zatem jako swego rodzaju konflikt, którego nie da się rozwiązać. Gdyby ograniczyć się tylko do tak rozumianego pojęcia „sprzeczności”, należałoby uznać, iż sprzecznymi z naturą formami wykorzystywania zwierząt będą dopiero te formy, które

---

⁶¹ Prawodawca dwukrotnie powtórzył, iż zakazane jest podejmowanie w stosunku do zwierząt wykorzystywanych w celach rozrywkowych takich działań, które mogłyby powodować ich cierpienie. Zob. art. 15 ust. 1 i art. 17 ust. 2 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

⁶² Art. 17 ust. 3 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

⁶³ W. Radecki, *Ustawy o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 130.

⁶⁴ Art. 17 ust. 4 (Dz. U. z 2017 r., poz. 1840 z późn. zm.).

⁶⁵ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego, t. II*, Warszawa 1977, s. 188.

⁶⁶ *Słownik języka polskiego, t. VIII*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1966, s. 647.

prowadzić będą do zmuszania zwierząt do wykonywania czynności całkowicie niezgodnych, wykluczających się z ich naturą. Formą taką byłoby na przykład zmuszanie nietotów do latania. Takiego zatem rozumienia przyjmować nie powinno się za obowiązujące. Wydaje się raczej, co potwierdzone zostało przez Główny Inspektorat Weterynarii, iż w przepisie chodziło o to, aby nie zmuszać zwierząt do zbyt daleko idącego przekroczenia granic czynności dla owych naturalnych⁶⁷. Zwierzęta w trakcie występów mogą prezentować umiejętności wykraczające poza ich codzienne, standardowe zdolności, ale nie powinny być tresowane w celu wykonywania sztuczek zbyt trudnych.

Tresura zwierząt cyrkowych rodzi również inne dylematy. Po pierwsze pojawiają się zastrzeżenia odnoszące się do zyskiwanych w trakcie treningów przez zwierzęta umiejętności, które biorąc pod uwagę naturę owych zwierząt, wydają się być im zbyt trudne. Nie bez znaczenia jest również zauważenie, iż w pokazach cyrkowych preferowane są zwierzęta gatunków dzikich i niebezpiecznych, dla których tresura, a nawet samo przebywanie w cyrkach jest prawdopodobnie znacznie bardziej stresujące niż dla zwierząt udomowionych i mniej naturalne.

Podsumowanie

Celem niniejszego artykułu było przedstawienie kilku uwag na temat prawnych i etycznych aspektów wykorzystywania zwierząt w cyrkach, z podkreśleniem sytuacji polskiej, oraz odpowiedzenie na pytanie o zakaz związany z ich wykorzystywaniem. Wydaje się, iż zgodnie z podjętymi w artykule rozważaniami cyrki nie są w stanie zapewnić zwierzętom wystarczających warunków, co najlepiej oddaje teza sformułowana w przygotowanym dla NIK Sprawozdaniu z Działalności Rady do Spraw Wspierania Działań na Rzecz Ochrony Zwierząt, dowodzącym iż „przepisy (...) są nagminnie nieprzestrzegane w cyrkach, a zwłaszcza zakazy: znęcania się, umyślnego okaleczania, wykorzystywania do celów rozrywkowych zwierząt zbyt starych lub zbyt młodych, zadawania bólu, przemieszczania pod wpływem stresu i bicia. Nie zawsze jest też przestrzegany przepis zakazujący używania do tresury zwierząt nieurodzonych w niewoli. Wydaje się, że zwierzętom w cyrkach aplikuje się środki farmaceutyczne, wpływające na ich zachowanie. Nie ma obowiązku zatrudniania w cyrku lekarza weterynarii. W tej sytuacji nie

---

⁶⁷ Główny Inspektorat Weterynarii, <https://www.wetgiw.gov.pl/nadzor-weterynaryjny/wystepy-zwierzat>, (dostęp: 03-01-2019).

ma możliwości zapewnienia dobrostanu zwierząt poddawanych tresurze.”⁶⁸. Mniemać można, iż zła sytuacja zwierząt wynika w pewnej części ze zbyt dużej presji, wywieranej na cyrki przez klientów. Zwierzęta tresowane są w cyrkach do wykonywania czynności, które będą imponować widzowi. Muszą prezentować tricki i sztuczki, które nie są dla nich naturalne. Kolejnymi podłożami problemu są: transport zwierząt, który ze względu na jego częstotliwość utrudnia utrzymanie dobrostanu zwierząt, czy choćby warunki egzystencjalne, bytowe, których cyrki, ze względu na objazdowy charakter ich działalności, nie są w stanie we właściwy sposób zwierzętom zapewnić. Pośpiech i presja po to, by zadowolić widzów cyrkową sprawiają, iż zapominane jest czasem dobro zwierząt cyrkowych. Tym samym, podsumowując wszystkie powyższe rozważania, należałoby stwierdzić, iż słusznym, ze względu na dobro zwierząt, byłoby zakazanie wykonywania ich w cyrkach.

Bibliografia

Literatura

- Ciechanowicz J., *Cień Minotaura*, Warszawa 1996.
- Jastrzębska A., Gugolek A., Strychalski J., *Zwierzęta w sporcie, rekreacji i rozrywce*. Cz. I, „Wiadomości Zootechniczne” R. LV, 1, Olsztyn 2017.
- Barbarzak D., *Rzymskie igrzyska i hiszpańska corrida. Rys porównawczy obu tradycji na wybranych przykładach*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” XXVI/2, Poznań 2016.
- Beard M., North J., Price S., *Religions of Rome, Volume I, a History*, Cambridge University Press, 1998.
- Bostock F. C., *The training of wild animals*, New York 1904.
- Broom D. M., *The effects of land transport on animal welfare*, „Revue scientifique et technique-Office international des epizooties” 24.2, 2005.
- Cihlár O., *Od cyrku tradycyjnego do współczesnego*, [w:] *Cyrk w świecie widowisk*, red. G. Kondrasiuk, Lublin 2017.
- Cwynar P., Dardziński M., *Zasady szkolenia i użytkowania koni w polskich formacjach mundurowych*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Biologia i hodowla zwierząt” nr 601, Wrocław 2014.
- Epplert Ch., *Roman Beast Hunts*, [w:] *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, (red.), Christesen P., Kyle D. G., 2013.
- Ficowski J., *Cyganie w Polsce. Dzieje i obyczaje*, Gdańsk 2000.

⁶⁸ Najwyższa Izba Kontroli, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/sprawozdanie-z-dzialalnoscirady-do-spraw-wspierania-dzialan-na-rzecz-ochrony-zwierzat.html>, (dostęp: 01-01-2019).

- Fundacja Czarna Owca Pana Kota, *Poza gatunek. Rozmowy o aktywizmie, prawach zwierząt i społeczeństwie*, Kraków 2013.
- Fundacja Viva! Akcja dla zwierząt, *Cyrki ze zwierzętami w Polsce Raport 2016 ver. 1.0*, 2016.
- Grabowska B., *Kartezjańska koncepcja zwierzęcia-maszyny i jej konsekwencje*, „Filo-Sofija” Nr 17, 2012/2, 2012.
- Helios J., Jedlecka W., *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2017.
- Jastrzębska A., Gugolek A., Strychalski J., *Zwierzęta w sporcie, rekreacji i rozrywce*. Cz. II, „Wiadomości Zootechniczne” R. LV, 1, Olsztyn 2017.
- Kalof L., *Looking at Animals in Human History*, Londyn 2007.
- Kasica A., „Badania dotyczące rozumu ludzkiego”, *Davidu Hume’a w tłumaczeniu Antoniego Langego*, „Pamiętnik Literacki” 2012, 2, Warszawa 2012.
- Konecki K. T., *Ludzie i ich zwierzęta. Interakcjonistyczno - symboliczna analiza społecznego świata właścicieli zwierząt domowych*, Warszawa 2005.
- Kruk E., Kłos A., *Aktorzy społeczni w organizacji na rynku doznań. Etnografia ról organizacyjnych w cyrku*, „Problemy Zarządzania” vol. 9, nr 2 (32), Warszawa 2011.
- Kubiak P., *Kilka uwag na temat igrzysk z udziałem dzikich zwierząt w antycznym Rzymie*, „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej” nr 16, Gołuchów 2017.
- Kurek K., *Teatralna menażeria. Kilka uwag o obecności konia i małpy w sztukach widowiskowych XVIII i XIX wieku*, [w:] *Człowiek w świecie zwierząt - zwierzęta w świecie człowieka*, red. K. Ilski, Poznań 2012.
- Kwapiszewska-Antas M., *Człowiek wobec zwierząt na przestrzeni dziejów*, „Słupskie Studia Filozoficzne” nr 6, Słupsk 2007.
- Loring P. A., *The most resilient show on earth: The circus as a model for viewing identity, change, and chaos*, „Ecology and Society” 12(1): 9, 2007.
- Maciejowski J., *Racjonalne i emocjonalne motywy ochrony zwierząt*, „Medycyna Wet” 50 (1), Lublin 1994.
- Malinowski D., *Problematyka podmiotowości prawnej zwierząt na przykładzie koncepcji utilitaryzmu Petera Singera*, „Przegląd prawa ochrony środowiska” 2/2014, Toruń 2014.
- Marć-Pieńkowska J., Topolińska P., Mitura K., *Poziom stresu wskaźnikiem dobrostanu zwierząt*, „Wiadomości Zootechniczne” R. LII (2014), 2, 2014.
- Mroczek J. R., *Dobrostan zwierząt jako element retardacji przekształcania zasobów w produkcji zwierzęcej*, „Inżynieria Ekologiczna” nr 34, 2013.
- Oosterdiekhoff G. W., *The arena games in the Roman Empire: a contribution to the explanation of the history of morals and humanisty*, „Croatian Journal of Ethnology (Nar. Umjet.)” 46, 1, Karlsruhe 2009.

- Prescott M. J., Buchanan-Smith H. M., *Training Nonhuman Primates Using Positive Reinforcement Techniques*, „Journal of Applied Animal Welfare Science” Vol. 6 No 3, 2003.
- Radecki W., *Ustawy o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Regan T., *Prawa i krzywda zwierząt*, „Etyka” nr 18, 1980.
- Rejman G., *Ochrona prawna zwierząt*, „Studia Iuridica” XLVI/2006, Warszawa 2006.
- Rutkowski P., *Byki, psy i niedźwiedzie na angielskiej arenie. Walki zwierząt i ich znaczenie w okresie wczesnonowożytnym*, „Jednak Książki, Gdańskie czasopismo humanistyczne” 2014, nr 2, Gdańsk 2014.
- Singer P., *Zwierzęta i ludzie jako istoty równe sobie*, „Etyka” nr 18, 1980.
- Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego, t. II*, Warszawa 1977.
- Słownik języka polskiego, t. VIII*, red. Doroszewski W., Warszawa 1966.
- Snelewska-Stempień Z., *Bestia na arenie cyrkowej – zjawisko „nowego cyrku” jako przykład zmian w relacjach pomiędzy człowiekiem a zwierzęciem*, „Edukacja Humanistyczna” nr 2 (29), Szczecin 2013.
- Sokołowicz Z., Ruda M., *Dobrostan w chowie zwierząt gospodarskich*, „Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie” 20, Krosno 2006.
- Yusof C., *Aversive control or positive reinforcement in animal training? A question of animal welfare*, Scara 2004.

Netografia

- Zaprutko-Janicka A., *Słynna na całą Europę niedźwiedzia akademia. Oczywiście w Polsce*, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2011/02/04/slynnna-na-cala-europe-niedzwiedzia-akademia-oczywiscie-w-polsce/>, (dostęp: 01-01-2019).
- Główny Inspektorat Weterynarii, <https://www.wetgiw.gov.pl/nadzor-weterynaryjny/wystepy-zwierzat>, (dostęp: 01-01-2019).
- Najwyższa Izba Kontroli, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/sprawozdanie-z-dzialalnoscirady-do-spraw-wspierania-dzialan-na-rzecz-ochrony-zwierzat.html>, (dostęp: 01-01-2019).
- Poselski projekt zmiany ustawy o ochronie zwierząt oraz innych ustaw; strona 9 uzasadnienia, [http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-751-2017/\\$file/8-020-751-2017.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-751-2017/$file/8-020-751-2017.pdf), (dostęp: 06-01-2019).
- <https://www.miastopoznaj.pl/wydarzenia/3404-czym-sie-rozni-zoo-od-cyrku>, (dostęp: 28-12-2018).

Streszczenie

Coraz częściej, również w Polsce, w debacie publicznej pojawia się sprzeciw wobec wykorzystywania zwierząt w cyrkach, co argumentowane jest ich rzekomo złym, niewłaściwym traktowaniem. Zwolennicy utrzymania statusu quo twierdzą z kolei, iż zwierzęta wykorzystywane w cyrkach traktowane są w sposób pożądaný, bez szkody dla nich. W artykule przedstawione zostanie kilka uwag na temat prawnych i etycznych aspektów tej kwestii, z podkreśleniem sytuacji polskiej, co pozwolić powinno na odpowiedzenie na pytanie, czy rzeczywiście słusznym byłoby zakazanie wykorzystywania zwierząt w cyrkach

SŁOWA KLUCZOWE: dobrostan zwierząt, cyrk, trening zwierząt, tresura, transport zwierząt.

Summary

Also in Poland, there is increasing opposition to the use of animals in circuses, which is argued for their allegedly improper treatment. Advocates of maintaining the status quo, in turn, argue that the animals used in circuses are treated in a desirable way, without any detriment to them. The article will present a few comments on the legal and ethical aspects of this issue, with an emphasis on the Polish situation, which should allow to answer the question whether it would really be right to prohibit the use of animals in circuses.

KEY WORDS: Animal welfare, circus, training of animals, negative reinforcement, transport of animals.

Nota o autorze:

Tomasz Franc, doktorant, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, e-mail: franc.tomasz@wp.pl, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3350-9757>.